

BÜYÜK OYUN (GREAT GAME) ve AFGANİSTAN'DA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK HAYRANI EMANULLAH HAN DÖNEMİ (1839-1930)

Dr. Mehmet Erkin KARA
MSÜ, Kara Harp Okulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ekara79@yahoo.com,
ORCID: 0000-0001-9546-6847

Öz

1839- 1842 yılları arasında güneş batmayan imparatorluk olan Britanya İmparatorluğu ile Peştun Dürrânî Devleti arasında Afganistan'da üç savaş yaşanmıştır. Bu dönemde Britanya İmparatorluğu, Büyük Oyun (Great Game) gereği güneyden Rus İmparatorluğunu tehdit etmek için Afganistan'ı ele geçirmek istemiştir. O sırada Afganistan'a hükmeden yerli Dürrani Devleti İngilizlerin hâkimiyetini engellemek için Britanya İmparatorluğu ile üç savaş yapmıştır. Bu kapsamda; Britanya İmparatorluğu'nu Durand Hattı'nda yani Pakistan topraklarında durdurma başarısını elde etmiştir. Fakat günümüzde dahi uluslararası ilişkiler sisteminde problem olarak görülen, bölgedeki Peştun nüfusunun Afganistan ve Britanya İmparatorluğu hâkimiyetindeki Pakistan toprakları arasında bölünmesinin nedeni olmuştur. 1923 yılında Afganistan Devleti'nin kurucusu Emanullah Han tahta çıkmıştır. Emanullah Han, Afgan Devletini reform ve devrimler yaparak güçlendirmek istiyordu. İlk ve en önemli yaptığı devrim; şeriatı kaldırarak, modern bir Anayasa hazırlatmasıydı. Fakat dış güçler tarafından desteklenen bir ayaklanma ile tahttan indirilmiştir. 1928-1929 yılları arasında gerçekleşen Mustafa Kemal Atatürk hayranı reformcu Emanullah Han'ın şeriatçı Habibullah Kalakani Ayaklanması ile tahttan indirilmesi, Afganistan Devleti'nin şimdi yaşadığı Taliban yönetiminin başlangıcı sayılabilecek önemli bir dönemdir.

Anahtar Kelimeler: Dürrani Devleti, Emanullah Han, Peştun, Afganistan, Büyük Oyun.

Jel Kodları: L26, O18, R11, B21.

GREAT GAME and MUSTAFA KEMAL ATATURK ADMIRER EMANULLAH KHAN PERIOD IN AFGHANISTAN (1839-1930)

ABSTRACT

Between 1839 and 1842, three wars took place in Afghanistan between the British Empire, known as the empire on which the sun never set, and the Pashtun Durrani Empire. During this period, according to Great Game, the British Empire sought to seize Afghanistan in order to squeeze the Russian Empire from the south. The local and national Durrani State, which ruled Afghanistan at the time, fought three wars with the British Empire to prevent British domination. In this context, it succeeded in stopping the British Empire at the Durand Line, i.e., on Pakistani territory. However, this led to the division of the Pashtun population in the region between Afghanistan and the British Empire's territory in Pakistan, which is still seen as a problem in the international relations system today. In 1923, Emanullah Khan, the founder of the Afghan State, ascended the throne. Emanullah Khan wanted to strengthen the Afghan State through reforms and revolutions. His first and most important revolution was to abolish Sharia law and prepare a modern constitution. However, he was deposed by an uprising supported by foreign powers. With the Sharia Habibullah Kalakani Uprising and dethronement of reformist Emanullah Khan, an admirer of Mustafa Kemal Atatürk, between 1928 and 1929 is an important period that can be considered the beginning of the Taliban rule that the State of Afghanistan is currently experiencing.

Key Words: Durrani Empire, Amanullah Khan, Pashtun, Afghanistan, Great Game.

Jel Classification: L26, O18, R11, B21.

1. GİRİŞ

Bu makalede Afganistan'ın 1839- 1842 yılları arası siyasi tarihinde kapsamlı bir literatür taraması yapılmış ve nitel veriler metodolojik bir şekilde toplanmış ve sırasıyla Afgan – İngiliz Savaşları ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı devrimleri birebir Afganistan devletinde yapmak isteyen Emanullah Han'ın¹ Afganistan iktidarında kaldığı dönem işlenmiştir. Makale, 1839- 1842 yılları arası döneminin Afganistan'ın ilerleyen yıllarda yaşayacağı savaşlar, iç karışıklıklar ve günümüzde şeriatçı Taliban tarafından dine dayandırılan sert güçle idare edilmesinin başlangıcı olduğunu öne sürmektedir.

Ahmed Şah Dürrânî, Afganistan'ın kurucu babasıdır. Afganistan'a hükmeden Dürrânî İmparatorluğu'nun (1747–1863) kurucu gücünde Peştun kabileler konfederasyonudur.

1773 yılında Ahmet Şah Dürrânî'nin ölmesinden sonra taht kavgaları ve kabile ayaklanmaları, Dürrânî İmparatorluğu'nu güçten düşürmüştür. 1820'lere gelindiğinde, şimdi Pakistan topraklarında bulunan Peştun Kabileler Bölgesi ve Afganistan toprakları haricinde diğer fethedilen yerler çeşitli devletler ile yapılan savaşlarda kaybedilmiştir (Otfinoski, 2004: 8).

2. AFGANİSTAN-İNGİLTERE SAVAŞLARI

İngiltere; ilk kez Hindistan'a, Doğu Hindistan Şirketi isminde ve kuruluşunda Bengal toprakları üzerinden gelmiştir. Bölgede ticaret yapmaya başlamıştır. Doğu Hindistan Şirketi, normalde ismen şirket olarak geçmesine rağmen, kendi vali, asker ve polisi olan, kar maksadı güden büyük bir organizasyon vasfı taşımıştır. Hindistan coğrafyasında bulunan devletlerin içindeki taht kavgalarını ve birbirleriyle aralarındaki çatışmaları değerlendirerek, Hindistan'ı parça parça ele geçirmiştir. 19. yüzyılın başında da bölgedeki Babür İmparatorluğu ve Sih Devleti'ne son vermiştir. Hindistan'dan Orta Asya'ya geçiş yollarının kilidi Hayber Geçidi dâhil olmak üzere kontrol ettikleri toprakları genişletmiştir. 19 yüzyıla gelindiğinde Doğu Hindistan Şirketi, Peştun Dürrânî İmparatorluğu ile komşu olmuştur (Barany, 2012: 246)(Crawford ve Lipschutz, 1998: 323)(Siddique, 2014: 33-34).

1820 yılında Rusya İmparatorluğu, Orta Asya Türk Hanlıkları Hive ve Hokand'ı ele geçirmiştir. Böylece Kraliçe Victoria'nın İngiltere İmparatorluğu için büyük önem taşıyan Hindistan sömürgesi ile Rusya İmparatorluğu arasında sadece Afganistan toprakları kalmıştır. İngiltere, Rus İmparatorluğu'nun Hindistan'ı hedef alacak bir işgalini dünya liderliğini tehdit eden bir güvenlik sorunu olarak algılamıştır. Böylece İngiltere ve Rusya İmparatorlukları arasında Afganistan'ın hâkimiyeti üzerine kurulu, Büyük Oyun (Great Game)² diye bilinen bir mücadele başlamıştır. Rus ve İngiliz İmparatorlukları arasındaki bu rekabet, Dürrânî İmparatorluğu'nun bulunduğu Afganistan coğrafyasını ekonomik, askeri ve yumuşak güç kapsamında etkilemiştir. Ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan şekillendirmiştir (Griffin, 2003 2)(Clements, 2003: xvi)(Wahab, 2007:81)(Goodson, 2001: 27).

1838 yılında, Büyük Oyunu başlatan ilk hamleyi İngiltere yapmıştır. Rusya, Afganistan'a el atmadan hızlı bir şekilde yapılacak işgalin çatışmayı başlamadan çözeceğini değerlendirmiştir. Bu kapsamda, uzun bir zamandır Dürrânî İmparatorluğu'nda sürmekte olan taht kavgasını fırsat bilmiştir. Büyük bir orduyla Afganistan'a saldırmıştır. Büyük bir direniş olmadan, Kabil kentine kadar ilerlemiştir. Kendisinin desteklediği fakat bölgede kabile ve halk nezdinde karşılığı olmayan Şah Şüca'yı Afganistan kralı ilan etmiştir. Rakibi olan Dost Muhammed'i de ülke dışına sürgüne yollamıştır.

İngiliz mantığına göre; kendi kontrolünde veya idaresindeki bir yönetim Rusya işgaline karşı koyabilirdi. Askeri güçlerini kullanarak, beklediklerinden çok kolay bir şekilde

¹ Devrimi Emanullah Han iktidarı, dış güçlerin desteklediği şeriatçı ve toplama bir ayaklanma ile yıkılmıştır.

² İngiliz istihbarat elemanı Arthur Conolly'nin, 1829'da Sir Henry Rawlinson'a yazdığı bir mektupta ilk kez "Büyük Oyun" tanımı kullanılmıştır (Runion, 2007: 84). Fakat Afganistan üzerine oynanan bu İngiltere-Rusya mücadelesi, Rudyard Kipling'in, Kim (1919) adlı romanında "Büyük Oyun" (Great Game) adıyla kavramsallaştı ve uluslararası kamuoyunda popüler oldu (Goodson, 2001: 27)(Liulevicius, 2000).

sorunu çözmüşlerdi. Fakat Afganistan tarihini bilmeden bir karar verdikleri ilerleyen zamanlarda ortaya çıkmıştır (Wahab, 2007 82-86).

2.1. Birinci Afgan-İngiliz Savaşı

İngiliz işgali, sürgüne gönderilen Dost Muhammet Han'ı destekleyen Afgan kabilelerin sayısını artırmıştır. Müteakibinde gerilla harekâtı olarak tarif edebileceğimiz, küçük sayıdaki Peştun muhalifler, Kabil'de bulunan İngiliz Ordusuna saldırılar yapmaya başlamıştır. Bu saldırılar bireysel olabildiği gibi, vur kaç harekâtı tarzında toplu da olmuştur. Gelişen durumun vahameti General William Elphinstone'u emir komutasındaki birlikleri İngiliz yönetimindeki Hindistan'a çekme kararını vermeye zorlamıştır. 1842 yılında Hindistan'a çekilme başlamıştır. Afgan direnişçiler ve Dost Muhammet Han taraftarları, hanın oğlu olan Muhammet Ekber Han'ın etrafında toplanmıştır. Ekber Han, İngilizlerin Hindistan'a çekilmesini saldırı için fırsat olarak görmüş ve zamanını beklemiştir.

Bu bağlamda Peştunlar geri çekilen İngiliz ordusuna yıpratma savaşı stratejisiyle saldırmıştır. Ana kuvvetleri beklenmeyen bir anda saldırdı, en büyük zararı verdi ve geri çekildi (Clements, 2003: xvi, 87)(Wahab, 2007 82-86). Bölgenin dağlık olması ve yolların geçitler vasıtasıyla Hindistan'a ulaşması, vur kaç taktığının başarısını artıran bir unsurdur. Ayrıca Peştun Kabilelerin ortak düşmana karşı tam birlik oluşturmaları Dürrânîlerin gücünü artırmıştır.

Abdali Kabilesi'nin düşmanı olan Ghilza Kabilesi bile ortak düşmana karşı Dürrânîlerin yanında yer almıştır. İngiliz ordusu Hayber geçidine yaklaştıkça, saldırılar daha da şiddetlenmiştir. İngiliz Ordusu tam anlamıyla imha edilmiştir. Peşaver'e sömürge Hindistan'ına ulaştıklarında 14.000 kişiden; bir yaralı İngiliz ve birkaç Hintli sipahi dışında kimse kalmamıştır. Bu mağlubiyet İngilizler için büyük bir utançtı. Bu bağlamda; ilk Afgan-İngiliz Savaşı, İngilizler için beklenmedik büyük bir felaketti. Bu durum İngiltere İmparatorluğu ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketine büyük zarar vermiştir (Wahab, 2007 82-86)(Kakar, 2006: 160-161)(Runion, 2007b: 77-79)(Rasanayagam, 2001:xvii).

2.2. İkinci Afgan-İngiliz Savaşı

Müteakibinde, Doğu Hindistan Şirketi yeni bir ordu kurmak için 20 milyon poundluk bir harcama yapmak zorunda kalmıştır. Afganlara karşı kaybedilen bu savaşın en büyük maliyeti İngilizlerin, Hindistan sömürgelerinde ki zedelenen prestijiydi. Bu da Hindistan Özgürlük Savaşı olarak bilinen Sipahi ayaklanmasının dolaylı olarak nedeni olmuştur. Sipahi Ayaklanmasının sonrasında İngiltere Kraliçesi, Hindistan yönetimini direkt İngiliz tahtına bağlamak zorunda kalmıştır (Runion, 2007b: 77-79)(Wahab, 2007 82-86).

Birinci Afgan-İngiliz Savaşından sonrasında ki kırk yıl boyunca İngiltere tarafından Afganistan'a herhangi bir müdahale olmamıştır. 1878 yılına gelindiğinde, Rusya-İngiltere arasında gerilen ilişkiler bu durumu değiştirmiştir. 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı (93 Harbi) ile Rusya İmparatorluğu İstanbul şehrine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirmiş, Sırbistan, Karadağ ve Romanya Devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmesini sağlayarak büyük başarı kazanmıştır. İstanbul'u ele geçirme ihtimali ortaya çıkmıştır.

İngiltere, Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilen bir İstanbul'un, İngiltere'den Hindistan'a ulaşan imparatorluk yolunu ve Hindistan sömürge yönetimini tehlikeye atacağını düşünmüştür (Mylonas, 2012: 60-61). Bu nedenlerden dolayı İngiltere, dış politikada Rusya'yı direkt hedef alan bir strateji uygulamaya başlamıştır. Rusya'nın İstanbul Boğazlarına sahip olmasını engellemek için iki farklı hamle yapmıştır. Bunlardan birincisi deniz filosunu İstanbul Boğazına getirmektir. İkincisi de Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nı kabul etmeyerek, Berlin'de yapılacak büyük bir konferansla Balkanlardaki sorunları çözmeye çalışmaktır.

Bu dönemde İngiltere'nin ünlü politikacısı Benjamin Disraeli, İngiltere Başbakanlığına atanmıştır. Disraeli'nin politikası, Rusya'ya karşı farklı coğrafyalarda ileri hamleler yapmak ve onu sıkıştırmaktır. Bu gelişmeler olurken, 1878 yılında, Dürrânî

İmparatorluğunda Şer Ali Han iktidarda bulunmaktaydı. Ayrıca Dürrânî İmparatorluğu'nun her döneminde olduğu gibi çeşitli bölgelerde kabile ayaklanmaları ve tahtta hak iddia eden bazı Dürrânî soyluları söz konusuydu.

Şer Ali Han, Afganistan iç durumunu dengeli hale getirmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve İran'dan çeşitli askeri ve ekonomik yardımlar almıştı. Bu yardımlar dışında Rusya İmparatorluğu ile çok iyi ilişkileri mevcuttu. İlk kez Rusya'dan gelen kalabalık bir heyet Şer Ali Han tarafından kabul edilmişti ve çeşitli konularda Rusya'nın yardım yapacağı bilinmekteydi.

İngiltere, Rusya-Afganistan ilişkilerinin gelişmesini bölgedeki menfaatlerine tehdit olarak görmüştür. Rus heyetinin Kabil'e ziyareti ise İngiltere için bardağı taşıran son hamle olmuştur. Afganistan üzerinde ikinci kez, sert güç kapsamında askeri gücünü kullanmaya karar vermiştir. Daha önceki savaşın tecrübesinden hareketle 40.000 kişiden oluşan büyük bir ordu toplamıştır. Toplanan ordu ilk savaştaki gibi hızlı bir şekilde Afganistan topraklarına girmiştir. Çok rahat ve az zayıyla, Kabil dâhil bütün Afganistan'ı işgal etmiştir. Şer Ali Han'ı iktidardan indirmiş ve sürgüne göndermiştir (Ewans, 2005: 53-64)(Wahab, 2007: 86-93).

Şer Ali Han'ın oğlu Yakup Han, İngilizlere karşı tıpkı ilk savaştaki gibi Cihat ilan etmiştir ve direnişin başına geçmiştir. Kabileleri çevresinde toplamıştır. Yıpratma harbi başlatmıştır. İlk eylemleri Kabil'de bulunan İngiltere elçisi Louis Cavagnari ve korumalarının öldürülmesi olmuştur. Sonrasında büyük çoğunluğu kabile savaşçılarından oluşan 40.000 kişilik Afgan kuvveti, Kabil'de ki İngiliz birliklerini kuşatmıştır (Wahab, 2007: 86-93).

İkinci Afgan-İngiliz Savaşı'nın, birinci savaştan en büyük farkı İngiltere'nin makinalı tüfeği icat etmesi ve ordusunda kullanmaya başlaması olmuştur. İlk Afgan-İngiliz Savaşının tersine Afgan kuvvetleri başarı sağlayamamış ve büyük kayıplar vermiştir. Direnişin başındaki Prens Yakup Han sürgüne gönderilmiştir. Şer Ali Han'ın diğer oğlu Eyüp Han ise Maiwand şehrinde yaptığı baskın ile 3.500 İngiliz askerini öldürmüştür. Açık alanda yapılan bir muharebede İngiliz birlikleri Eyüp Han'ı da yenmiştir. Afgan direnişini yenilgiye uğratmıştır. Bu askeri başarılarla rağmen, Afganların "Gazi" diye isimlendirdikleri kabile atlı savaşçıları, İngiliz kuvvetlerine yaptıkları baskınlarla büyük zararlar vermiştir (Ewans, 2005: 53-64)(Greven, 2014: 140-142).

Afganistan'ın savaşçı halkı, kültürel ve sosyal yapısı, ünlü İngiliz şair ve yazar Rudyard Kipling'in eserlerinde de görüldüğü üzere, İngiliz İmparatorluğu'nu ve İngiliz kamuoyunu hem sert hem de yumuşak gücüyle etkilemiştir. İngiliz karar vericileri açısından, Afganistan'da, Hindistan benzeri bir sömürge yönetiminin kurulamayacağı algısı ve kanaati oluşmuştur (Wahab, 2007: 93).

Bu bağlamda; İngiltere eğer yönetimi desteklediği bir Afgan prensine bırakır ise bölgede kontrolü sağlayacağını düşünmüştür. Sürgünde bulunan Abdurrahman Hanı, Afganistan'ın başına getirmiştir. Afganistan'ın dış işlerinde İngiltere'ye bağlı, iç işlerinde bağımsız bir idare şeklinde yönetilmesi konusunda Abdurrahman Han ile antlaşma imzalanmıştır (Siddique, 2014: 34-35)(Rasanayagam, 2001: 5-10)(Goodson, 2001: 34-36).

Bu Antlaşmanın ikinci maddesi ile Peştun Kabilelerin çoğunlukta olduğu Veziristan ve Belucistan'ın bir bölümü Hindistan sömürge yönetimine bırakılmıştır. Günümüzde de Pakistan-Afganistan hududunu oluşturan "Durand hattı", sınır olarak kabul edilmiştir. Savaş müddetince verilen kayıpların etkisiyle İngiliz birlikleri Afganistan'ı terk etmiştir. Emir Abdurrahman Han diğer adıyla "Demir Emir", Afganistan Emiri ilan edilmiştir (Rasanayagam, 2001: 5-10) (Uesugi, 2009: 33).

Emir Abdurrahman Han'ın (1880-1901) 21 yıllık iktidarı, iki farklı bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Birinci görüşe göre Abdurrahman Han dönemi, Afganistan devlet inşası bakımından çok başarılı bir dönemdir. Bu görüşe göre yaptığı icraatlar geleneksel devleti modern devlete taşımak açısından önem taşımaktadır. Emir Abdurrahman Hanın döneminin özeti, Afganistan'da feodaliteyi güçsüz hale getirmek, merkezi yönetimi güçlü hale getirmek için yaptığı reformların toplamıdır.

Afganistan'ın ilk profesyonel ordusunu kurmuştur. Ayaklanan kabilelere kırkın üzerinde askeri sefer düzenlemiştir. Sert gücünü ve askeri güç üstünlüğünü kabilelere kabul ettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu örneğinden hareketle, Peştun olmayan, diğer halkların çocuklarını devlet bürokrasisinde ve orduda önemli görevlere getirmiştir. Yeniçeri benzerinde aşiret veya etnik bağları olmayan seçkin bir bürokrat sınıfı yaratmıştır. Güçlü kabilelerin yöneticilerinin oğullarını, kendi klanı olan Muhammedzai kızları ile evlendirmiştir. Eyaletlerdeki nüfuzlu ailelerin oğullarını sarayında rehin tutmuştur. Afganistan'da sözü dinlenen din adamlarını parayla kontrolü altına almıştır. Şeriatı kesin suretle uygulamıştır. Sosyal hayatta Şeriat hukukuna uyulup uyulmadığını kontrol eden polis teşkilatını kurmuştur. İlk kez devletin vergi sistemini düzenlemiştir. Ayrıca, Afganistan'daki siyasi karmaşayı büyük ölçüde kontrolü altına almıştır. Sadece kendine bağlı bir devlet organizasyonu inşa etmiştir. Bu bağlamda; Afganistan modern bürokratik devletinin kurucusudur (Larson, 2009: 84)(Rasanayagam, 2001: 12)(Grevan, 2014: 147-155).

İkincisi görüş ise, devlet inşasını yaparken kullandığı yöntemler, İngiltere ile imzaladığı antlaşma ve kurduğu sıcak ilişkinin eleştirisi üzerinedir. Bu bağlamda; Abdurrahman Han, aşırı kanlı ve şiddet içeren yöntemler kullanarak, her surette ayaklanan kabileleri egemen bir merkezi otoriteye tabi kılmıştır. İstihbarat ağı ve casuslarını çok etkin bir şekilde kullanmıştır. Baskının şiddetini dozunu iktidarda olduğu sürece azaltmamıştır. Bu fetih ve cezalandırma sürecinin insani bedeli muazzam olmuştur.

İngiltere'nin ünlü devlet adamı Lord Curzon Hindistan Valisi iken, 1894 yılında Peşaver'deki kışlık sarayında Emir Abdurrahman'ı ziyaret etmiştir. Emir'in özel konuğu olarak iki hafta sarayda kaldığı süre boyunca Lord Curzon, onu tanıma ve Afganistan idaresini görme fırsatını bulmuştur. "Emir, ziyaretimden önceki on üç yıl içinde, dünyanın en çalkantılı halklarından biri üzerindeki egemenliğini hem karakter hem de silah gücü ile sağladı. Var olan tüm muhalefeti vahşetle yok ederek, saltanatını pekiştirdi. Onu tüm ülkenin tartışmasız efendisi yaptı. Daha önce ki hiçbir hükümdar vahşi Afgan atına bu kadar zalimce binmemişti. Hiçbir kral, Afganistan'da bu kadar birlik sağlamamıştı. Asya'da veya dünyada ondan daha acımasız bir kral yoktu." Günlüğünde yazdığı bu cümleler ile Abdurrahman Hanın nasıl bir şiddetle Afganistan'a hükmettiğini anlatmıştır (Rasanayagam, 2001: 13)(Maley, 2002). Ünlü İngiliz yazar ve şair Rudyard Kipling'in bile Emir Abdurrahman'ın acımasızlığı hakkında yazdığı şiirler mevcuttur (Rubin, 2013: 472).

Bu görüşe göre; uyguladığı baskı yönetimi yanında, İngiltere ile Peştun nüfusunun büyük bölümünü, şimdiki Pakistan topraklarında bırakan bir antlaşma imzalaması ve İngilizler ile kurduğu yakın ilişkiler Abdurrahman Han'ı bir hain olarak tanımlanması sonucuna ulaştırmaktadır (Wahab, 2007: 96-97). Tahtta bulunduğu sürede, genel anlamda hanın dengeli bir siyaset izlediği söylenmelidir.

1901'de Emir Abdurrahman vefat etmiştir. Yerine oğlu Emir Habibullah Han geçmiştir. Bu dönem Abdurrahman dönemi sonrasında ki nekahet dönemi olarak değerlendirilmekte. İktidara geldiğinde ilk başta sürgündeki ailelerin ve sarayda tutsak tutulan kabile reisi oğullarının evlerine geri dönmesine izin vermiştir. Dış politikada özellikle Rusya ve İngiltere arasında dengeyi gözetmiştir. 1907 yılında, İngiltere ve Rusya, St. Petersburg'da Amu Derya Nehri'nin Afganistan'ın en kuzey sınırını belirleyeceği konusunda anlaşmıştır. Bahse konu St. Petersburg Antlaşmasına göre, Afganistan iki güç arasında bir tampon bölge olarak tanımlanmıştır (Crews; Tarzi, 2009: 15). Bu antlaşma ile iki gücünde işgal etmeyeceği bir alan vasfı taşımıştır. Böylece, Afganistan iki büyük gücün baskısından kurtulmuştur.

Emir Habibullah Han, babasının tersine yeni görüşlere ve icatlara açıktı. St. Petersburg Antlaşmasının imzalanması da Afganistan'da çeşitli modernleşme hamleleri yapılmasına imkân vermiştir. İktidar döneminde Afganistan'ın ilk gazetesi çıkarılmıştır. İlk batılı eğitim veren okul açılmıştır. Afganistan'ın ilk hastanesi açılmıştır. İlk tren yolu yapılmıştır. Afganistan'a otomobilin girişine izin verilmiştir. Haberleşmede Telgraf kullanılmaya başlanmıştır.

3. AFGANİSTAN'DA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK HAYRANI OLAN EMANULLAH HAN DÖNEMİ (1839-1930)

Emir Habibullah Han yönetiminin dış politika açısından ana stratejisi, Afganistan'ın tarafsızlığını kesin suretle korumak olmuştur. Emir Habibullah Han, 1914'de başlayan Birinci Dünya Savaşında, Osmanlı İmparatorluğunun "Cihad-ı Mukaddes" ilan etmesine ve kamuoyunun Cihat'a destek vermesi gerektiği baskın görüşüne rağmen tarafsızlığını korumuştur. Ayrıca İngiliz işgalindeki Veziristan'da, Cihad-ı Mukaddes'i destekleyen Peştun kabilelerin ayaklanmasına da destek vermemiştir. 1919 yılında av partisinde, Osmanlı İmparatorluğu ve Halife'ye destek vermemesine kızan bir muhalifi tarafından öldürülmüştür. Yerine oğlu Emanullah Han geçmiştir (Otfinoski, 2004: 11-12)(Clements, 2003: 7, 28-29).

Emanullah Han, Mustafa Kemal Atatürk'e hayranlık duyan ve onun yaptığı devrimlerden çok etkilenen bir kraldı. Ülkesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimlerini gerçekleştirmek istiyordu (Wahab, 2007: 103). İktidara geldiği ilk yılda karşılaştığı en büyük sorunlar; Durand Hattının diğer tarafından kalan Peştunlar ve Afganistan'ın bağımsızlığı meseleleriydi. Özellikle İngilizlerin, Peştunların çoğunlukta olduğu Veziristan bölgesini kendi sömürge imparatorluğu egemenliğinde tutması, Afganlar arasında büyük rahatsızlık yaratıyordu. Ayrıca Dış İşlerinde İngiltere'ye bağlı olunması gerçekleştirmeyi planladığı devrimlerde çeşitli devletlerden yardım alma şansını azaltıyordu. Emanullah Han, bu nedenle 1919 yılını fırsat olarak görmüştür.

3.1. Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı

İngiltere ordusunun çoğunu Avrupa'da savaşa göndermişti. Hindistan'da az sayıda birlik bırakmıştı. 1919 yılında da İngiliz kamuoyunun baskısıyla savaşa katılan askerlerini terhis ediyordu. Yeni çıkacak bir savaşa büyük insani ve ekonomik kaynak ayırması söz konusu değildi. Rusya'da 1917'de devrim gerçekleşmişti. 1919 yılında Kızıl Ordu ve Beyaz Ordunun silahlı mücadelesi devam ediyordu. Bu da İngiltere ile yapılacak savaşta, gerisini emniyete almasını sağlıyordu. Şartlar uygundu.

Emanullah Han, işgal altındaki Peştun topraklarını geri almak ve bağımsızlığı tekrar kazanmak amacıyla savaşı başlatmıştır. Cihat ilan etmiştir. İngiltere'nin Hindistan sömürge topraklarına saldırmıştır. Böylece Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı başlamıştır (Ewans, 2005: 73-74)(Runion, 2007b: 88-90).

Emanullah Han, savaşın ilk ayında Hindistan topraklarında istediği başarıyı elde edememiştir. Bu başarısızlığın nedenlerinden birisi de İngilizlerin hava gücünü etkin bir şekilde kullanması olmuştur. Diğer taraftan İngiltere, dünya savaşının verdiği zarar nedeniyle bölgede bir barış istemiştir. Savaş raporlarından görüldüğü üzere; İngilizler de artık orduyu Afganistan gibi uzak bir ülkeye ve böylesine savaşçı bir halka karşı göndermenin mantıklı bir girişim olmadığını düşünmüşlerdir (Ewans, 2005: 77).

8 Ağustos 1919'da imzalanan ateşkes antlaşması ile savaş bitmiştir. Emanullah Han, Durand Hattını, Hindistan ile sınır olarak tekrar kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Afganistan dışında büyük bir Peştun nüfus kalmıştır. Bu tavize karşılık İngiltere'de Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Afganlar dış işlerinin kontrolünü ve bağımsızlığını geri kazanmıştır. Bağımsız Afganistan Devleti kurulmuştur (Ewans, 2005: 74-77).

4. AFGANİSTAN DEVLETİ KURULUŞU

Emanullah Han, Afgan Devletini Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nde yaptığı reform ve devrimleri yaparak güçlendirmek ve modernleştirmek istiyordu. İlk ve en önemli yaptığı devrim; şeriatı kaldırarak, modern bir Anayasa hazırlatmasıydı. 1923 yılında bu ilk ve laik Afganistan Anayasası yürürlüğe girmiştir. Emanullah Han, yaptığı devrimlerde ve uyguladığı iç ve dış politikada Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'deki devrimlerini örnek almış, hatta bu inkılapları Afganistan'da tekrar etmeye çalışmıştır.

1923 Afganistan Anayasasına göre; atanmış bir kabine ve eyaletlerde seçilmiş bir danışma organı yürütme işlevini gerçekleştiriyordu. Eyaletlerdeki kadıların, yürütme ve yargı

yetkileri ellerinden almıyordu. Kadın hakları anayasa ile güvence altına alınıyordu. Kölelik, köle ticareti, zorla çalıştırma, kan davası ve kan parası yasaklanıyordu. Bağımsız mahkemeler kuruluyordu (Wahab, 2007: 106-107). Afganistan için modern devlet inşası kapsamında büyük bir ilerlemeydi.

Danışmanları tarafından planladığı devrimleri daha yavaş bir şekilde uygulamaya geçmesi tavsiye edilmesine rağmen Emanullah Han kimseyi dinlememiştir. Ona göre; Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı devrimler örneğinden hareketle, hızlı bir şekilde modernleşme sağlanmalıydı, zaman kaybedilemezdi.

Anayasa ilanından sonra yeni medeni, ticaret ve ceza kanunları çıkarılmıştır. Modern vergi sistemi yürürlüğe girmiştir. Güneş takvimine geçilmiştir. Afgani adıyla demir para basılmıştır. Ticaret ve endüstri desteklenmiştir. İlk fabrikalar açılmıştır. Batı tarzı giyim devlet kurumlarında zorunlu hale getirilmiştir. Yeni ortaokul ve liseler açılmıştır. Kızların okula gönderilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Okullarda, kız ve erkek çocuklarının birlikte eğitim alabildiği karma eğitime geçilmiştir. Afganistan tarihinde ilk kez, hemşirelik eğitimi almak için Afgan kızları Türkiye'ye gönderilmiştir. Kadınların sokakta başlarını kapama zorunluluğu kaldırılmıştır. Kadınlara, evden dışarıya tek başına çıkabilme ve seyahat edebilme hakkı tanınmıştır. Kadınların 18, erkeklerin 22 yaşından önce evlenmesi yasaklanmıştır (Runion, 2007a: 35)(Johnson; Leslie, 2004; 80,139).

Kaynak: 31 Mayıs 1928 tarihli Servet-i Fünûn dergisi.

(Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Afgan Kralı Emanullah Han ve Afgan Kraliçesi ile birlikte).

Emanullah Hanın devrimleri, şehirde yaşayan eğitimli kesim tarafından desteklenmiştir. Ancak geleneklerine bağlı kabileler arasında ve kırsal nüfusta büyük rahatsızlık yaratmıştır. Dini hassasiyetleri rahatsız etmiştir. Bundan daha önemlisi kabile liderleri ve dini kanaat önderlerinin gücünü tehdit etmiştir (Wahab, 2007: 106-107). Özellikle din adamları Emanullah Han'a karşı propaganda yapmaya başlamıştır. Bir toplantıda Afganistan Kraliçesi'nin başı ve yüzünün görünmesi, mollalar için suyu taşıran son damla olmuştur.

4.1. Habibullah Kalakani Ayaklanması Emanullah Han'ın Devrilmesi

Emanullah Han'ı devirme görevini de bir kanun kaçağı üstlenmiştir. "Su taşıyıcısının oğlu" (BacheSaqqa) adıyla bilinen, Tacik kökenli bir haydut, destekçileriyle Kabil'i kuşatmıştır. Emanullah Han ailesi ile birlikte Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Emanullah Han'ın kaçmasından sonra Tacik Haydut, Habibullah Kalakani adıyla taç giymiş ve krallığını ilan etmiştir. İktidarda olduğu 9 ay boyunca Emanullah Han'ın yaptığı bütün devrimleri kaldırmış ve yasaklamıştır. Yapılan modern devrimlerle gücü zayıflamış olan kabile reisleri ve din adamlarının bütün isteklerini yerine getirmiştir.

Habibullah Kalakani'ni krallığını ilan eder etmez, İngiltere hariç bütün elçilikleri kapatması ve bu olayların gerçekleştiği esnada İngiliz casusu T.E. Lawrence'ın (Arabistanlı Lawrence) sahte bir isimle Afganistan'da bulunması, açıkça Afganistan modernleşme hamlesinin sonlandırılmasında İngiltere'nin de parmağının olduğunu göstermiştir (Gritzner, 2007: 39-41)(Coburn, 2016: 62-63)(Siddique, 2014: 36).

Soylu bir Peştun olmaması Habibullah Kalakani'nin 9 aylık iktidarının sonunu getirmiştir (Caldwell, 2011: 9). İngilizlerle özel ilişkileri olan Hindistan'da sürgünde bulunan ve Dost Muhammet Hanın soyundan gelen Nadir Şah, kabilelerin desteğiyle Habibullah Kalakani'yi yakalamıştır. İdam etmiştir. Müteakibinde Loya Jirga (Kabileler Şurası) düzenlemiştir. Toplantının sonucunda Muhammed Nadir Şah, Afganistan Kralı ilan edilmiştir (Runion, 2007).

Muhammed Nadir Şah'ın propagandası sayesinde, din adamları ve kabile reisleri, Emanullah Hanın devrimlerinin yasaklanacağına ve tekrar gücün kendi ellerinde olacağına inanmış ve kralı desteklemişlerdir. Muhammed Nadir Şah'ın icraatları da bu feodal güçleri aynı önemli konularına getiren mahiyette olmuştur. Abdurrahman Han zamanındaki gibi sokaklarda din polisi devriye gezmeye başlamıştır. İlerici 1923 Anayasası kaldırılmıştır. Şeriat tekrar ilan edilmiştir.

Muhammed Nadir Şah tarafından yapılan bu siyasi manevralar, tekrar gücü konsolide etmek ve kabileleri yanına çekmek içindi. Bu durumda, Afganistan siyasetinde kabilelerin ve din adamlarının gücünü, monarkın bile kabile feodalitesine dış geçiremediğini gösteriyordu. Muhammed Nadir Şah, iktidarının üçüncü senesinde Kabil'deki bir lise mezuniyet töreninde Amanullah Han'ın taraftarı olan bir öğrenci tarafından öldürülmüştür (Saikal, 2004: 97-100).

Muhammed Nadir Şah'ın ölümü üzerine, yeni bir Loya Jirga (Kabileler Şurası) düzenlenmiştir. Muhammed Nadir Şah'ın oğlu, 19 yaşındaki Muhammed Zahir Şah kral olarak seçilmiştir. Fransa ve Afganistan'da eğitim gören Muhammed Zahir Şah, babası tarafından özenle tahta hazırlanmıştı. Bununla birlikte, perde arkasında Dost Muhammed Şah'ın soyundan gelen Muhammedzade ailesi yönetiminde söz sahibiydi. Zahir Şah, Afganistan'ı temsil görevini icra ediyordu. Bu kapsamda; 1963'de yeni Afganistan Anayasası çıkarılıncaya kadar, iktidar gücü başbakanlık yapan amcaları ve kuzenlerinin ellerindeydi (Rasanayagam, 2001: 25).

5. SONUÇ

1839- 1842 yılları arasında üzerinde güneş batmayan imparatorluk olan Britanya İmparatorluğu ile o sırada Afganistan'a hükmeden yerli Peştun Dürrânî Devleti arasında, Afganistan'da üç savaş yaşanmıştır. Bu dönemde Britanya İmparatorluğu güneyden Rus İmparatorluğunu tehdit etmek ve Büyük Oyun'da (Great Game) başarılı olmak için Afganistan'ı ele geçirmek istemiştir. Dürrani Devleti İngilizlerin hâkimiyetini engellemek için yaptığı bu savaşlarda, Britanya İmparatorluğu'nu Durand Hattı'nda yani Pakistan topraklarında durdurma başarısını elde etmiştir. Fakat günümüzde dahi uluslararası ilişkiler sisteminde problem olarak görülen bölgedeki Peştun nüfusunun Afganistan ve Britanya İmparatorluğu hâkimiyetindeki Pakistan toprakları arasında bölünmesinin nedeni olmuştur.

1839 – 1930 yılları arasında gerçekleşen siyasi tarih Afganistan Devleti için çalkantılı, sert gücün her anlamda kullanıldığı savaşların ve ayaklanmaların yaşandığı kilit bir dönemdir. Mustafa Kemal Atatürk hayranı, hatta taklitçisi reformcu Emanullah Han'ın şeriatçı Habibullah Kalakani ayaklanması ile tahttan indirilmesi, Afganistan Devleti'nin karanlık şeriatçı Taliban iktidarı tarafından yönetilmesinin başlangıcıdır. Bu kapsamda; 1839

– 1930 yılları arası, gelecekte Afganistan halkının çatışma ve sorunlar yaşamasının nedenini ve temelini oluşturmuş önemli bir zaman sürecidir.

Sonuç olarak bu makaleden bir önerme çıkarılmalıdır. O da eğer Atatürk'ün, Türkiye'de yaptığı devrimlerin başarısız olması ihtimalinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'ın 1930'dan günümüze kadar bire bir olmasa da yaşadığı sıkıntılar, işgaller ve karışıklıkları yaşaması ihtimali söz konusudur. Bu da Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekten büyük bir asker, büyük bir devlet adamı olduğunu ve gerçekleştirilen inkılâpların Türkiye Cumhuriyet'i için çok değerli olduğunu farklı bir örnek üzerinden anlamamızı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Barany, Z. (2012). *The Soldier and the Changing State*. Princeton University Press.
- Caldwell, D. (2011). *Vortex of Conflict - U.S. Policy toward Afghanistan, Pakistan and Iraq*. Stanford University Press.
- Clements, F. A. (2003). *Conflict In Afghanistan*. ABC Clío.
- Coburn, N. (2016). *Losing Afghanistan An Obituary for the Intervention Noah*. Stanford University Press. https://www.m-culture.go.th/mculture_th/download/king9/Glossary_about_HM_King_Bhumibol_Aduyadej's_Funeral.pdf
- Crawford, B., & Lipschutz, R. D. (1998). The Myth of "Ethnic Conflict": Politics, Economics, and "Cultural" Violence. In *North*. GAIA Research Series, Global, Area, and International Archive.
- Ewans, M. (2005). *Conflict In Afghanistan*. Routledge.
- Goodson, L. P. (2001). *Afghanistan's Endless War*. University of Washington Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Greven, R. Y. (2014). An Analysis of State Building: The Relationship between Pashtun 'Para-State' Institutions and Political Instability in Afghanistan [University of South Florida]. In *Igarss 2014* (Issue 1). <https://doi.org/10.1007/s13398-014-0173-7.2>
- Griffin, M. (2003). *Reaping the Whirlwind*. Pluto Press.
- Gritzner, J. A. (2007). *Afghanistan*. Chelsea House.
- Johnson, Chris; Leslie, J. (2004). *Afghanistan The Mirage Of Peace*. Zed Books.
- Kakar, M. H. (2006). *A Political And Diplomatic History Of Afghanistan, 1863-1901*. Brill.
- Larson, A. (2009). Afghanistan, 1979-2009: In the Grip of Conflict. In *Middle East*. Middle East Institute.
- Liulevicius, V. G. (2000). War, Peace And Power : Diplomatic History of Europe, 1500–2000. In *The Teaching Company*. Teaching Company. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.16914/kjapr.2018.20.3.5>
- Maley, W. (2002). *The Afghanistan Wars*. Palgrave Macmillan.
- Mylonas, H. (2012). *The Politics of Nation-Building*. Cambridge University Press.
- Nojumi, N. (2009). The Taliban And The Crisis of Afghanistan. In A. Crews, Robert; Tarzi (Ed.), *The Taliban And The Crisis of Afghanistan*. Harvard University Press.
- Otfinoski, S. (2004). *Afghanistan*. Facts On File.
- Rasanayagam, A. (2001). *Afghanistan A Modern*. Tauris.
- Rubin, B. R. . (2013). *Afghanistan From The Cold War Through The War On Terror*. Oxford University Press. file:///C:/Users/youhe/Downloads/kdoc_o_00042_01.pdf
- Runion, M. L. (2007). *The History Of Afghanistan*. Greenwood Press.
- Saikal, A. (2004). *Modern Afghanistan*. Tauris.
- Siddique, A. (2014). *The Pashtun Question The Unresolved Key to The Future of Pakistan and Afghanistan*. HURST. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- Uesugi, Y. (2009). *Toward Bringing Stability in Afghanistan: A Review of the Peacebuilding Strategy* (Issue 24). <http://home.hiroshima-u.ac.jp/heiwa/Pub/E24/yujiuesugied.pdf>

Wahab, S. (2007). *A Brief History Of Afghanistan*. Facts On File.
31 Mayıs 1928 tarihli Servet-i Fünûn dergisi